

Ружица КОМАР*

СИМБОЛИЗАЦИЈА БОЛА У КУЛЕНОВИЋЕВОЈ ПОЕМИ „СТОЈАНКА МАЈКА КНЕЖОПОЉКА”

У звуцима мелодије Куленовићеве поеме „Стојанка мајка Кнежопољка”, разноврсност ритма, а прије свега симболи бола, обликују сложена значења.

У јединственом монологу, глас мајке која тражи мртве синове на опустошеној Козари, након фашистичке офанзиве, зрачи богатством пјесниковог лирског израза.

„Дубоко сам зажелио да о свему томе нешто рекнем, можда боље речено да нешто урликнем, ако останем жив”, пише пјесник, учесник борбе, четврт вијека послје, тражећи пањ на коме је записивао стихове ове поеме. Тада биљежи да убоји и ране не старе и да би неки ожиљци из мира могли да потисну ратне.

Пјесник се од болних осјећања у рату и миру, бранио стваралаштвом, енергијом несаломљиве воље у остваривању слободе. Као сузу, стих стиже стих, један пишем, други већ шапућем”, забиљежио је пјесник у сјећањима поводом настанка поеме. Она су слиједила темпо његових корака до краја живота.

У тумачењу стваралаштва Скендера Куленовића, професор Мидхат Бегић оцјењује: „Наша је Револуција створила чудо поезије: да пјесник Скендер Куленовић непосредно иза непријатељске најезде у офанзиви на Козари успијева створити је на Палежу 21. августа 1942. и пред народом и борцима рецитовати поему *Стојанка мајка Кнежопољка*. То је вријеме када мрак нацистичког ужаса царује над Европом”. Професор Бегић, истиче да цијело Куленовићево дјело прије и послје у свим облицима, „дограђује ту пјесничку апотеозу слободе”.

* Књижевница

Имајући у виду наведено, може се устврдити да је бол језгро пјесниковог надахнућа. Из осјећања историјске трагике, друштвене и личне, настајало је значајно умјетничко дјело. Дакако, по диктату срца – у ритму сонета, слободног стиха, драмског, прозног и есејистичког текста. Обликоване ријечи шире се у дубине и висине универзалних значења. У њима су, прије свега, садржане поруке истрајности и воље у проналажењу излаза. И спаса од насиља. У питању су племените побуде да будемо своји на своје.

У слободарским визијама оптиковано је остваривање стваралачког кода љубави и моралних постулата. То подразумијева уједно и подједнаку вољу за уважавање травке и разгранатог дрвета. Из чврстог коријења и тананих жилица. Смрт од насиља не уништава сан о животу. Сан буја и развија се из мноштва гласова, попут оних које изговара мајка Кнежопољка. Сан о животу значи пружање утјехе дјечијем плачу од сваког насиља и зла. Само титанском снагом изазове зла могуће је побједити. Као у причи о Андрићевој јунакињи у шуми, која заводљивошћу игре савладава гладну звијер.

И мајка у Куленовићевој поеми на сличан начин побјеђује зло и смрт. Притиснута дубином бола и смрти, дозива мисао о животу и слободи. И кад не налази мртве синове, које би познали по младежу, трагу куршума на цјеваницама и прераслим очњацима, не одустаје од тражења. У замишљеном разговору са њима (као да су живи), обраћа се Козари као сестри. У облику фантазмагорије чује хуку, односно „уку”. Казује Козари да слобода стиже са оне стране са које излази сунце. То за мајку значи и окајање и оживљавање дјеце, са Кнешпоља, које је претворено у гробље. Из тонова тужбалице развија се мисао о будућем животу. Њоме се савладава и смрт и зло. У визији се развија нада о достојном животу. Сан о таквом животу у средишту ратног гробља, трепери глас мајке Кнежопољке.

Скендер Куленовић је, како је примијетио Стеван Раичковић, тананим вајањем личности и оштрим извлачењем њених психолошких, националних и личних карактерних црта, успио да оствари аутентичан и убједљив лик. Ово се потврђује у природности и спонтаности израза, као и у композиционој цјелини и структуралним елементима поеме.

Из вишеслојног значења које је покренуто лавином бола, поема је стекла висок умјетнички досег. У њој језик као водопад шуми, цвили, брунда лексиком локализама, ономатопејама, дисонанцама, архаизмима, клетвама и рефренима. У фолклорној сугестивности говора искрсавају слике под теретом ужасне јаве. Нијансиране варијације бола сустижу једна другу. Као сузе мајке које путују, како би рекла Весна Парун. А

сузе путују у мисао о слободи. Стихови се изражавају у разуђеном току. Посједују ритам који се небројено пута трансформише – из тужбалице у ведрину фолклорне поскочице. Па опет у мрак клетве, у висине болног крика. Из њега извире појам освете, рефренски убједљиво вариране. И најмањи знак и свака ријеч уклапају се у богата исходна значења поеме.

Да поновим – глас мајке, из бола и талог смрти, рађа жудњу о слободи. Тако пројцирана представља химну животу. Баш зато што се отима немјерљивом болу. Тиме се симболизује неуништивост живота. Из узвишености бола извире и осјећање побједи и славља животу. Козара је претворена у гробље. По њој мајка упорно тражи мртву дјецу. Иако их не налази, не губи вјеру у опстанак свога народа. Не мири се, не прихвата њихову смрт. И изражава наду о њиховом оживљавању. Та чињеница означава отпор злу. И насиљу. Поема се одликује сугестивношћу симбола које је бол условио. Он је у њој добио цјеловиту композициону структуру, тако да је бол у општим и појединачним сликама постао инспирацијско извориште овог спјева. Трагика ситуације диктира честу вибрацију гласова од њежности до срџбе. С клетвом и тужбалицом. Из драме збиље, из јаука изговара се појам освете.

У мајчиној души нема мјеста за освету. Ни рађања зла за зло. Стога је нелитерарно тумачење појма освете којим се преферира његово примарно значење. Као да је изван контекстуалне сфере.

Мајчин глас се у крицима отима болу. Не клони и духом. Са дна болних валова црпи енергију. У њој се огледа поздрав слободи. Тај поздрав није слабијег тоналитета од оног из цвркута шеве у поеми *Шева*. Том поемом Куленовић наставља пјев о слободарским тежњама бораца.

У кругу отпора злу, у жижи је мајка. На тој основи заснива се тежа о неуништивности живота. Из слојевите значењске структуре поеме, зрачи мајчинска постојаност. Сваки знак, синтагма, став и атмосфера, преплићу се у баладичним токовима поеме. То јој повећава вриједности умјетнички профил.

Мајчина снага пружила је пјеснику надахнуће да отјелотвори дубоки свијет трагике.

У око триста стихова, од којих има од једне до десет ријечи, развија се динамичан ритам. У њему доминира симболика страдања. Увијек је у функцији значења да се одоли злу и насиљу.

Суочавања са јавом илуструје дио разговора са мртвом дјецом. Њих не види а казује као да су жива: „Све је глуво, безуво, / Ни птице, ни пчеле, / Само у празну собу / убаца самотно теле / па главом о затворена

врата туче / и беуче, / ко у гробу”. Од самог почетка драме, мајка се обраћа синовима да их мртве и ледене пољуби.

По драматичности тог мајчиног геста пјевање се може подијелити у двије веће цјелине – са двадесет и три дијела – слике и толико пауза. Од тога четири дијела су са по два, а три са једним стихом. Сви дјелови функционишу у продубљивању изражајно-смислених кругова. Сличну улогу имају паузе између слика – дјелова. Оне истичу природу вибрација бола. Доприносе емотивно-мисаоној изражајној исказности. Паузе су синхроне значењу бола мајке, који није личног карактера. Мајку Кнежопољку, како је то запазио Шантић – *све ране моја рода боле*. Из тишине и гласности пауза, градационо се издиже универзални глас о несаломљивој жудњи за срећном судбином.

Поруке су најувјерљивије из дирљивог гласа родитељке. Племенитост њеног срца долази из најдубљих дубина. Из личног и општег свијета. Тражи дјецу да их сахрани, не вјерујући да су мртва. За љубав је, а не за мржњу рођена. Као и њени синови. Та љубав сеже од пракоријења од Софоклове јунакиње Антигоне. До Југовића мајке и Куленовићеве Стојанке. Сјећањем је присваја. Козару сестром зове.

У жељи за правом слободом исказује се јачина бола. У поређењу са јунакињом народне пјесме о мајци Југовића, која на бојишту пронађе мртве синове, Стојанки то није успјело. Мајка Стојанка осјећа се снажнијом.

Узвишеност и трагика Стојанке, у извјесној мјери, кореспондира са родитељским болом Хомеровог јунака, старца Пријама. Он такође тражи трупло свога сина Хектора – јунака који је погинуо од великог јунака Ахилеја. Стари Пријам, уз сузе, моли трагичног Ахилеја да врати Хекторово трупло. И да га у срџби не скрнави. Пријамов родитељски бол у поређењу са болом мајке Стојанке је нешто блажи. Јер Пријамов Хектор је погинуо у равноправној борби од Ахилеја, сличног јунака. Он је вратио Хекторово тијело његовом оцу да сина достојно сахрани.

Јунакиња у Куленовићевој симфонији бола црпи енергију из снаге коријења борова и јела са Козаре. У тој симфонији снага се обнавља. У јауку се одржава нада. Глас који је свикао, кроз историју, на ударање, не посустаје у отпору злу. Отпор се ослања на камен темељац-љубав. Из њега пулсира снага трагике: *Зибих од боли / Нејреболи /*. Таквом мишљу Мак Диздар лапидарношћу израза упућује нас на невидљиву снагу бола и непробола. Они множе видљиву и невидљиву снагу. Снага најпотпуније егзистира у израженом гласу родитељке. Једнако мајке Југовића или Стојанке Кнежопољке.

Стојанка тихо и громогласно казује да је бојиште пренатрпано лешевима. Кроз росу од суза вријеме се огласило. У борби, из таме изгријева сунце. Искрсавају животни тренуци слични Ковачићевој поеми *Јама*. Тамо жртва, из таме, кроз дашак вјетра, са огњишта, слуги сунце. Стојанка се обраћа Козари као сеји – да освету спрема.

Ријеч света нијансира посебне значењске конотације. У њима се истиче смисао стварања живота и осуђује разарање. *Освети*а искључује насилије над недужном дјецом. Истовремено подвлачи спремност на жртвовање. То илуструју многе слике. Нарочито оне у којима мајка дозива синове по разореној земљи. Из средишњих оквира крик варира од тишине до јаука, призивајући освету. Символика се шири у наглашавању личног и општељудског трагизма.

Из разуђености гласовних слика, бол покреће жељу за јачим дахом. Што су удари јачи, жеља је интензивнија. Она се супротставља сваком бесмислу.

У том правцу коезистира употреба сваке ријечи понаособ. Ријеч *освети*а, у густом ткању поеме, ниједним својим дијелом не садржи знакове убилаштва и зла, иако су душмани починили нечувена зла над народом Козаре. Истовремено се истиче истрајност у одбрани достојног живота. То илуструје и Стојанкина мисао да изнова, кад то затреба, поклони синове Козари, земљи, слободи.

При крају монолога, мајка узвишеношћу хероине, у болу, слуги рађање срећнијих дана. У заносу, као у сну, оживљава мртве и небројене синове Козаре. Глас еуфоричног призвука, асоцира на романтичарски занос Ђуре Јакшића о чувању отаџбине од свакога ко се дрзне да у њено камење и амбаре дирне.

У таквом контексту значење појма света означава слободарски ход ка слободи. У бојењу порука о слободи, људска света по Куленовићу је дио катарзичног стања да се изиђе из ратне катаклизме.

То је уочљиво у пјесничким вибрацијама многих стихова. Посебно оних који се тичу сјећања на дјетињство дјеце. Стасавају уз борове, под барјаке. Из тонова њежности лепршају ланени бијели повоји. Родитељкино срце се грије и даље увијајући дјечије румене ножице. Овим симболима, пјесник постиже значењску вишеслојност порука. Посебно у контрастним сликама: њежност – крик.

Наизмјенично кључа реско и отегнуто – *јој* и *јоој*. Самогласник *о* одјекује, као неутушани дозив из небеских висина. Из слојева земаљске таме. Из разорених огњишта. Опомињу и осуђују се сви који су чинили зло и који би хтјели да га и даље умножавају.

У првом дијелу слике у именима три сина, доминира звучношћу сугласник *ђ*. Мајка варира дозивање: Срђане, Мрђане, Млађане. Као да се у звуку и обрису природе појављују њихови ликови. У недодирљивим облицима.

У градацији мотива посебну семантичку функцију имају дјелови који почињу са *јој* и *јоој*. Њима почињу четири монолошке слике. У седамдесет и три стиха, првих пет слика – дјелова у једном стиху, именују се починиоци зла. „Кнешпоље изроваше погани нерасти свеједи”. У гласу мајке синтагма „погани нерасти свеједи” чине дио композиционе структуре поеме, која дочарава суштинско биће мајке и њену љубав према земљи.

Значењска основа ове синтагме из контекста гласа страдалнице се шири. У сагласју је, а истовремено и у супротности са симболиком бијелих ланених повоја. Дијелом упућује на невјерицу о постојању толиког и таквог зла. Стога починиоце назива нерастим и неситим. Као дјецу која не знају да одрасту или не умију да цијене мјеру за хљеб. Зато дио ове синтагме, као саме двије именице – кованице звуче, интригантно. Као сјенчење благог прекора. Прекор је упућен халапљивима у игри. Такво значење се сугерише у додиру са различитим мотивима, као што су: пелене, млијеко, дјетелина, утроба. Продубљују се у кореспонденцији са другим мотивима. Као на примјер: лешеви, знаци препознавања младежом, траговима куршума на тијелу. Из овог сагласја симбола, по контрасту или сличности, еманирају се широка значења бола. Сустижу се и шире у чвориштима, као што је понављање питања: „Гдје сте?”

Крај петог дијела – слике кулминира болом у стиховима: *Или вас растачу / буљуци жутих црви / њо скојским црним рововима, / на скојским стіозубим жицама / крај дубичке цестіе?*

Након предаха и тишине, мајка још снажније диже глас. „Устајте, устајте / низ Кнешпоље погледаје. / Призвук императива наглашава снагу бола и снагу љубави. Као да буди мртве синове из њиховог дужег сна. Уз прекор и молбу и заповијест. Иако их не види мртве, као да стоји крај њихових узглавља. Пожурује их да се пробуде, јер чекају родне њиве и жетелице, богатство љетине...

Евокација и призивање живота у гласу мајке развија се мотивима: косачких дружина, зрелих шљива, крушака, здјела млијека. У стиховима на крају кулминира узнесеност: „Свуд хљебно је, и медно је, и гродно је, / крцкају земље ко крцате кошнице / чекају рано моја да се озноје орне мушке мишице.../”. Нијансирана је кривуља бола из радости евокацијом на живот. Синтагмом „рано моја” нарочито кулминира, након паузе, у једном стиху: „Ал залуд, залуд чекају”.

Изнова, из суочења са збиљом, као из пепела, глас мајке, жељан разговора, казује дјечи: „Дјецо моја, ви ћете Стојанки мајци опростити / што ће вас мајка мртве ражалостити/”.

Из ширине мотивских значења, у набрајању изгледа опустошене Козаре, њених породица и огњишта, маркиран је двостих као посебан дио у структури поеме. У њему се констатује да је Кнешпоље поље невоље, али да се са тим не може и неће мирити.

Градациони развој емотивно-мисаоне потке, од тога двостиха – наговјештаја, богат је мотивима у обраћању Козари. Тече из више рукаваца у другој обимнијој цјелини компактне структуре у поеми. Уз реторичку евокацију живота наглашавају се слике мотива учињеног зла. У њима се понавља обраћање Козари и изазивање освете.

Починиоцима зла, именованим у првој цјелини као „погани несити нерасти свеједи” додају се квалификације као што је „њихове шапе чупаве”. У посебно маркираном стиху слиједи питање: Ај ко ће ове вукодлаке затрти?”

Иза функционалности тишине, која изражава степен бола и снаге, одјекује рефренско обраћање Козари. Оно се одвија спонтано и диктирано је откуцајима јачег бола. У варијацијама до краја поеме, Стојанка назива Козару својом сестром. У молбеном и преклињујућем тону, различитих висина и дубина. Изражава повјерење у Козару и хуку, односно „уку”, коју чује с оне стране са које сунце излази Стојанка тјешти себе и Козару да ће окајати синове и све невино страдале.

Блиским обраћањем Козари, Стојанка показује снагу коју налази у природи. Као у сусрету са најближим бићем. Оно, то биће, помаже и удружује се у снази за отпор злу: „у мом срцу – ко у твом гнијезду, / једно птиче прокљувава / једна вјера процвјетава” / Ти си моје синове, ти си, селе, своје цинове / у плетенице зелене савила/.

Из снопхватице, здружене са природом, Стојанка осјећа тресак и хуку са сунчане стране. Из жилица и коријења напаћене земље. То је за њу знак да ће *оживјети* убијена дјеца. Јунакиња поеме види невидљиво. С мишљу да ће бити оно што не може бити, слично Његошевим стиховима о борби за слободу.

Казивање о борби за слободу кореспондира са познатим порукама родољубивих стихова у којима се и гробови боре за идеал слободе. Тако ће затријети траг злу. Оптимизмом се савладава бол. То је поентирано на крају поеме: „Земља ће нам у сунце проциктати!”

У обраћању Козари употреба ријечи, као на примјер, *сестира*, и неке друге, изразито значењски функционишу. Посебно у дочаравању бо-

јењу психолошког профила мајке. Између осталог, сјенче у надвладавању бола.

Блискост обраћања природи као људском бићу нијансира човјекову потребу да изграђује пут повјерења и разумијевања. Оно је нужно у трагичним околностима, у ратној катаклизми.

Значењски слојеви облика хипокористика наглашавају нити нужности ослобађања. И кад се не види пут излаза, ослонац може да буде у ријечи од миља – да се прогледа из росе очиње. Пут је и у помисли о виђењу слободе као највишег циља живота.

Сјећањем на синове ријечи да ће их, ако погину, Козара окајати, мајка подгријава наду живота. Козара је стога сестра, у облицима хипокористика: сека, сеја или села. Зависно од непосредних и посредних додира у микро и макросликама. Ови хипокористици боје значењску дубину знамените поеме.

Паралелност њихове употребе са појмом *освети*, потврђује тезу да ријеч освета функционише, превасходно, у смислу стварања живота, а не у значењу чињења зла. Иначе, облици хипокористика распоређени су градационо – седамнаест пута. Оваквом употребом се остварује таласање бола. Из њега мајка црпи снагу.

Да би се увјерила да постоји оно што се не види, мајка понавља питање „секи вјековјекој”: *Чујеш ли селе Козаро, / Чујеш ли уку велику?* Двостих се понавља након пауза и дијела последије прве употребе двостиха. У другој градационој употреби, додаје атрибут „весела”, и изоставља топонимски појам. Облик поновљеног питања изражава жестину драматике, која нема граница. „Чујеш ли селе весела, чујеш ли уку велику?”

Драматичност је у варијацијама тонова клетве. Клетва у поеми посједује различите значењске конотације. Најприје као средство за одбрану. Затим, као израз наде да је могуће затријети зло. Уз поруку да га нико никада никоме не чини. Тоновни пријетње и клетве преплићу се са озарењима мисли о слободи.

Завршни акорди, у гласу мајке, кличу земљи која ће у сунце процикати, потврђују парадоксалну тезу да је ова поема о болу у ствари химна животу и слободи.

Ružica KOMAR

SYMBOLIZATION OF PAIN IN THE KULENOVIC' S POEM
STOJANKA MAJKA KNEZOPOLJKA

Summary

This legendary Kulenovic poem speaks about the sacrifice of the combatants of PLS (People's Liberation Struggle) for the ideals of freedom. The character of mother Stojanka has been put into the spotlight of this drama. At the scene of Kozara she has lost three sons whom she seeks after in vain. In that quest, she is not showing the signs of dejectedness. On the contrary, she is proud that they gave their lives for freedom.

The poet has embodied the motive of sacrifice mightily lyrically, creating in such way the work of outstanding artistic value.

